

DRUGA SVETOVNA VOJNA – PRELOMNICA V SLOVENSKI NARODNI IN DRŽAVOTVORNI EMANCIPACIJI

Večkrat se je pokazalo, da so možnosti korenitejših sprememb meja in državnih okvirov izvedljive le ob večjih mednarodnih prelomnicah, kot jo je predstavljala II. svetovna vojna. V obeh sovražnih taborih na Slovenskem sprejetje jugoslovanskega državnega okvira ni bilo povsem samoumevno, vendar je spričo znanega medvojnega razpleta uresničitev nacionalnih ciljev pripadla OF. Na podlagi pravice do samoodločbe sprejeti avnojski odloki o federalni ureditvi jugoslovanske države, kjer so Slovenci pridobili nekatere pomembne attribute državnosti, so pomenili pomemben prelom s Karađorđevićevo predvojno Jugoslavijo.

Ključne besede: Slovenija, Jugoslavija, nacionalno vprašanje, nacionalno-politični programi, druga svetovna vojna

I.

Po Ericu Hobsbawmu imenovano kratko dvajseto stoletje je bilo po političnih, ideoloških in geostrateških spremembah izjemno razgibano. Zaznamovale sta ga dve svetovni vojni in pa konec hladne vojne, ki je z padcem berlinskega zidu pripeljal do novih tektonskih sprememb v mednarodnih odnosih. Večkrat se je pokazalo, da so možnosti korenitejših sprememb meja in državnih okvirov izvedljive le ob večjih mednarodnih prelomnicah. V tem kontekstu so bili prebivalci Slovenije v prejšnjem stoletju postavljeni pred izbiro, kako se opredeliti kar trikrat, in sicer ob koncu prve svetovne vojne leta 1918, v času druge svetovne vojne med letoma 1941 in 1945 ter po padcu berlinskega zidu v letih 1989/1991. Ob mnogih skupnih značilnostih, pa je bil razvoj ob vsaki od naštetih prelomnic seveda specifičen. Druga svetovna vojna je bila totalna vojna, ki je imela dotelej neslutene razsežnosti tako po geografski globalni razširjenosti kot tudi po uporabi najsodobnejših tehnoloških sredstev, pa tudi po nasilju in številu smrtnih žrtev, zlasti med civilnim prebivalstvom.

Po kratki aprilski vojni, ko je bila Kraljevina Jugoslavija napadena s strani sil osi, je 17. aprila 1941 jugoslovanska kraljeva vojska podpisala kapitulacijo. Posledica aprilske katastrofe je bila zasedba in razkosanje njenega ozemlja. Večino ozemlja so si prilastile sosednje države napadalke (Nemčija, Italija, Madžarska in Bolgarija), v osrednjem delu je nastala t. i. Neodvisna država Hrvatska (NDH), Srbija v mejah izpred 1912, povečana za Banat in Kosovsko Mitrovico, pa je bila pod neposredno nemško vojaško upravo ter je imela pod Milanom Ačimovićem in Milanom Nedićem omejeno avtonomijo.

Z aprilsko vojno je posebno težak postal položaj slovenskega naroda, ki ni bil le okupiran, temveč tudi razkosan. Nemški okupator je zasedel Štajersko in Gorenjsko, Italijani so na ozemlju Dolenjske in Notranjske ustanovili Ljubljansko pokrajino, Prekmurje so zasedli Madžari, najmanjši del (pet vasi v okolici Bregane) pa je po razmejitvi med nacistično Nemčijo in Neodvisno državo Hrvaško pripadel slednji. Če upoštevamo že

* dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, bojan.godesa@inz.si

predvojni položaj Slovencev, ki so živeli v štirih državah (poleg matične Jugoslavije, še v Italiji, v Nemčiji (Avstriji) in na Madžarskem), je bilo po okupaciji slovensko narodnostno ozemlje razdeljeno na 11 upravnih enot, od katerih je imela le Ljubljanska pokrajina središče na ozemlju današnje Republike Slovenije. Kakšna prihodnost je bila namenjena slovenskemu narodu v načrtih osnih sil, je bilo razvidno ne le iz raznarodovalnih ukrepov okupatorjev, temveč tudi npr. iz pogodbe o nasledstvu, kjer Slovenija oziroma Slovenci za razliko od Hrvaške in Srbije sploh niso bili omenjeni, kar je še dodatno potrjevalo mnenje, da za Slovence kot etnično enoto ni prostora v »novem« evropskem redu.

Kljub temu, da sta tuja zasedba in razkosanje postavila slovensko prebivalstvo pred verjetno najtežjo preizkušnjo, saj je bila njihova usoda v primeru zmage sil osi skrajno negotova, pa so jo po drugi strani mnogi dojeli tudi kot priložnost za uveljavitev nacionalno emancipatoričnih teženj. V takem težavnemu položaju je okupacija predstavljala za Slovence povsem nov položaj, ki dolgoročno ni imel samo slabih posledic. Vsi so se namreč zavedali, da je s kraljevsko Jugoslavijo, ki se je zrušila, konec tudi predvojnega političnega in nasploh vrednostnega sistema, kar pa seveda še ni samodejno in pri vseh pomenilo tudi želje po spremembi predvojnega razmerja političnih moči. Z ustanovitvijo NDH so bili prekinjeni tudi fizični stiki z drugimi jugoslovanskimi narodi in Slovenci so ostali sami in prepuščeni samim sebi. Po drugi strani se je tako odpirala tudi možnost za nov razmislek o prihodnjem narodovem življenju in nenazadnje tudi o bodočem državnem okviru. Nakazovala se je (vsaj teoretično) možnost, da iz vidika naših nacionalnih interesov odločamo o odnosu do bodočih morebitnih povezav. Hkrati pa so tedanje razmere dovoljevale, da pridejo na dan tudi morebitni do tedaj iz različnih razlogov skriti in prikrivani načrti o bodoči usodi slovenskega naroda, ki bi odprli nove perspektive njegovemu nadaljnjemu razvoju.

Jugoslovanska država dejansko (de facto) tako ni več obstajala, saj je bila za osne sile in za zagovornike »novega reda« le versajska tvorba, tako da so npr. ob razdelitvi njenega državnega premoženja govorili le še o »bivšem jugoslovanskem prostoru«. Zanje je njen vojaški poraz hkrati pomenil tudi debelacijo Jugoslavije.¹ Takega stanja (to je okupacije in razkosanja) pa niso sprejele zavezniške sile (sprva le zahodne, saj je Sovjetska zveza zaradi pakta z nacistično Nemčijo maja 1941 izgnala jugoslovanskega veleposlanika in šele septembra 1941 obnovila stike, takrat že z begunsko kraljevo vlado) in so podobno kot tudi druge vlade v begunstvu (npr. poljska, češkoslovaška itd.) tudi jugoslovansko kraljevo v Londonu še naprej priznavale kot legitimnega in legalnega jugoslovanskega zastopnika, tako da je v mednarodnem zavezniškem svetu formalno-pravno (de iure) vseskozi obstajala kontinuiteta jugoslovanske države. Zato dejansko, kljub nekaterim drugačnim medvojnimi razlagam, vprašanje jugoslovanskega državnega okvira z mednarodnopravnega vidika niti ni bilo vprašljivo, bolj je bilo odprta dilema, kdo lahko predstavlja, po vsem tem kar se je med vojno dogajalo na tleh Jugoslavije, tisto notranjo kohezivno silo, ki bi bila sploh sposobna obnoviti državo. Za zahodno razmišljanje, torej za pogled tistih, ki so ključno vplivali na razvoj dogodkov v Jugoslaviji o tej dilemi, je značilna razlaga Churchillovega sina Randolpha papežu Piju XII. poleti 1944, da »je Tito edino žarišče, ki bi lahko povežalo vse te nesložne elemente.«²

Medvojno dogajanje na Slovenskem lahko označimo kot prepletanje marsikdaj protislovnih procesov, zajetih v pojmi okupacija, kolaboracija, osvobodilni boj, revolucija in državljanska vojna, ki sicer še danes nimajo enoznačne in dokončne ocene. V teh kompleksnih razmerah sta se izoblikovala dva, med seboj sovražna tabora, na eni strani osvobodilno gibanje pod vodstvom slovenskih komunistov in na drugi strani protirevolucionarni

1 Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, str. 73–90.

2 Pleterski, *Narodi, Jugoslavija, revolucija*, str. 338.

tabor. Kljub medsebojni sovražnosti se je v obeh taborih izoblikoval narodnopolitičen cilj, ki se je zavzemal za Zedinjeno Slovenijo v federativno oblikovani, obnovljeni in razširjeni jugoslovanski državi. Samoumevno je, da je tak program predvideval zmago protifašistične koalicije. Kljub tej navidezni podobnosti pa so med njim obstajale tudi pomembne razlike. Tako se je osvobodilno gibanje zavzemalo za republikansko ureditev, medtem ko je protirevolucija zaradi legalističnega principa precej časa vztrajala na monarhistični ureditvi. Legalizem je protirevoluciji ustrezal pretežni del vojne, a so se mu v zaključnem obdobju zaradi sporazuma med voditeljem osvobodilnega gibanja Josipom Brozom Titom in predsednikom kraljeve begunske vlade Ivanom Šubašićem dejansko odrekli. Sicer pa osvobodilno gibanje vprašanja monarhije zaradi mednarodno političnih razlogov med vojno taktično ni posebej izpostavljalo. Osvobodilnemu gibanju je uspelo na specifičen način legitimirati svoj položaj pred zavezniki v protihitlerjevski koaliciji. S stališča mednarodne zavezniške skupnosti prevzem oblasti zaradi sporazumov med Titom in Šubašićem ni bil izpeljan na revolucionaren način (na mesto predsednika začasne vlade je Tita marca 1945 imenovalo kraljevo namestništvo), to pa seveda ni pomenilo, da nova oblast na notranje-političnem področju ni začela uvajati sprememb, ki so pretrgale kontinuiteto s predvojno družbeno ureditvijo. Po drugi strani tudi drži, da so bili dosledno privrženi monarhiji predvsem slovenski liberalci, medtem ko bi se bili v katoliškem taboru v končni konsekvenci pripravljeni prilagoditi tudi republikanski ureditvi. Poleg tega je Osvobodilna fronta bistveno bolj poudarjala pravico do samoodločbe in atribute državnosti, ki naj bi jih Slovenija pridobila kot federativna enota v novi jugoslovanski skupnosti, kot pa nasprotna stran, ki je na avtonomni položaj Slovenije gledala z izrazito pragmatičnega vidika, brez večjih ambicij na državnopravnem področju. Tu so bile vsebinske razlike največje. Hkrati velja omeniti, da je trialistična inačica notranje federativne državne ureditve monarhije (srbska dinastija Karadjordjevičev), ki jo je zagovarjala protirevolucionarna stran, že v izhodišču v veliko večji meri predstavljala nevarnost pred prevlado tudi v novi državi, kot pa je to veljalo za federalistični koncept (pet ali šest federalnih enot) osvobodilnega gibanja. Močno se je razlikoval tudi vpliv, ki so ga imeli Slovenci pri oblikovanju novih notranjih razmerij v Jugoslaviji. V osvobodilnem gibanju je Edvard Kardelj, ki je imel zelo pomembno vlogo v KPJ, odločilno oblikoval nacionalno politiko na jugoslovanski ravni in je bil teoretični utemeljitelj avnojskih odlokov, medtem ko na protirevolucionarni strani po Koroščevi smrti med slovenskimi politiki ni bilo osebe, ki bi lahko krojila jugoslovansko politiko.

Poleg javno deklariranega narodnopolitičnega programa, skupnega vsem ključnim političnim dejavnikom, se je med vojno pojavilo kar nekaj pomembnih in zanimivih izjem pa tudi geneza nastanka programa in v nekaterih pogledih tudi njegovo razumevanje (zlasti glede stopnje federativnosti) je bilo pri obeh taborih nekoliko različno. Predvsem pa se je pojavljala cela vrsta dilem in vprašanj, povezanih z narodnopolitičnimi cilji skozi celotno dobo okupacije.

II.

Konec aprila 1941 ustanovljeno Osvobodilno fronto slovenskega naroda so sestavljale temeljne skupine (KPS, katoliška skupina, slovensko usmerjen del Sokola in kulturni delavci) in plenumske skupine, ki jih je bilo okoli 10. V izvršnem odboru Osvobodilne fronte so imeli zastopnike le predstavniki temeljnih skupin, kar kaže, da so te imele pomembnejšo vlogo kot plenumske skupine in so predstavljale jedro organizacije. Do dolomitske izjave je imela Osvobodilna fronta nekaj koalicijskih značilnosti, ni pa nikoli bila koalicija enakovrednih partnerjev. KPS je imela dejansko vodilno vlogo od samega začetka organiziranja odpora in si je zagotovila monopolni položaj v partizanski vojski, propagandi in varnostnoobveščevalni službi. Iz tega sledi, da je bilo tudi glede sloven-

skega nacionalnega vprašanja v Osvobodilni fronti odločilno stališče KPS. Slovenski komunisti so vseskozi vztrajali na načelni pravici do samoodločbe narodov in na programu Zedinjene Slovenije.³ To je bilo njihovo temeljno izhodišče.

Najbolj natančno je zajeto stališče slovenskih komunistov do nacionalnega vprašanja v tem prvem obdobju okupacije v »Geslih našega osvobodilnega boja«, kjer je izpostavljena pravica do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve ter osvoboditev in združitve razkosanega slovenskega naroda, všteti koroške in primorske Slovence.⁴

V temeljnih točkah Osvobodilne fronte, ki veljajo za njen program, je odnos do jugoslovanske države nekoliko dvoumen. Ko so bile na četrtem zasedanju vrhovnega plenuma OF 1. novembra 1941 sprejete temeljne točke, ki veljajo za program Osvobodilne fronte, so na zahtevo Nagodetove skupine Stara pravda vključili tudi stališče, da Osvobodilna fronta ne priznava razkosa Jugoslavije. Toda taka definicija je bila v delnem nasprotju s točko, ki je bila naknadno dodana 21. decembra 1941 in je izrecno poudarjala, da bo po narodni osvoboditvi o notranji ureditvi Zedinjene Slovenije in o svojih zunanjih odnosih odločil narod sam.⁵ Tako je ostajalo vprašanje državnega okvira v bistvu odprto. Slovenski komunisti so zagovarjali stališče, da mora slovenski narod na temelju pravice do samoodločbe najprej doseči suverenost, šele na teh osnovah pa bodo razpravljali o njegovih morebitnih povezavah.

Za jugoslovanski državni okvir se je KPS dokončno odločila po bihaškem zasedanju Avnoja konec leta 1942. To spremembo je Kardelj v pismu J. B. Titu sredi decembra 1942 komentiral, »da je sedaj že očitno, da se lahko bomo mednarodno najlažje utrdili prav čez Jugoslavijo«, na kar je prvi opozoril že sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja Janko Pleterški.⁶ To sicer ni pomenilo, da so komunisti jugoslovanski državni okvir dotlej vseskozi odklanjali, temveč le, da se glede tega vprašanja še niso dokončno izjasnili. Pleterški je v že omenjeni razpravi zapisal, da »je razmerje KPJ do Jugoslavije bilo razmerje revolucije do državnega okvira, ki daje najboljše možnosti«.⁷

Z dokončno odločitvijo komunistov za jugoslovanski državni okvir je bilo takoj jasno, da bo nova država zgrajena na drugačnih temeljih od predvojne kraljevine. Ostajalo pa je odprto vprašanje formalno-pravne rešitve jugoslovanskega nacionalnega vprašanja, s katero bi jasno podčrtali razliko od predvojne države. Na bihaškem zasedanju Avnoja, kjer ni bilo slovenskih in makedonskih predstavnikov, tem vprašanjem niso posvetili večje pozornosti. Nasprotno pa se je Kardelj, ki je bil v času bihaškega zasedanja Avnoja v Sloveniji, zavedal izjemnega pomena teh vprašanj ter je posebej poudarjal, da je potrebno vstop jugoslovanskih narodov v novo državno skupnost izpeljati po načelu samoodločbe narodov. Na drugem zasedanju Avnoja v Jajcu je bil na podlagi pravice do samoodločbe narodov sprejet odlok o federativni ureditvi nove države, kar je pomenilo uveljavitev Kardeljevega koncepta. Tako lahko štejemo Kardelja za idejno-teoretičnega utemeljitelja druge Jugoslavije. V tem kontekstu je imel tudi kočevski zbor odposlancev slovenskega naroda na začetku oktobra 1943 predvsem manifestativno vlogo, potrdil je slovensko odločitev za življenje v skupni jugoslovanski državi. Ni pa bilo na kočevskem zboru Slovincem danih nobenih vnaprejšnjih zagotovil o njihovem položaju v novi državni skupnosti, tudi to je bilo prepuščeno bodočemu razvoju dogodkov.⁸

3 Slovenska novejša zgodovina, str. 610.

4 DLRS, I/10.

5 DLRS, I/112.

6 Pleterški, *Temelji jugoslovanske federacije*, str. 44.

7 Prav tam.

8 Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje*, str. 132.

III.

Slovenska protirevolucija je skupna oznaka za vse tiste politične skupine, ki jih je družilo odklonilno stališče do Osvobodilne fronte in partizanstva. Sicer pa je kazala pisano podobo tako po raznolikosti skupin kot tudi po mnogoplastni dejavnosti. Najpomembnejše so bile predvojne tradicionalne stranke, zlasti katoliška Slovenska ljudska stranka (SLS) in pa skupine, ki so tvorile liberalni blok. Za nasprotnike partizanstva je bila značilna organizacijska kot tudi geografska neenotnost, saj je enega od dejavnikov predstavljala tudi politična emigracija v Veliki Britaniji in Ameriki, ki je odšla iz domovine ob okupaciji. Pomemben dodatni vidik neenotnosti in razpršenosti protirevolucionarnega tabora je bil ta, da je del zaradi nasprotovanja komunistični revoluciji javno kolaboriral z okupatorji, kar je seveda pogojevalo razlike v javnem opredeljevanju do narodnopolitičnih ciljev. V drugačnem položaju je bil ilegalni del protirevolucije in tisti v tujini, ki pri oblikovanju narodnopolitičnih ciljev nista imela tovrstnih težav razen seveda, da jih je moral prvi objavljati tajno.

V SLS so 30. marca 1941 sicer med drugim sklenili, da njeno vodstvo in njeni organi ne bodo sodelovali z oblastmi sovražnih držav,⁹ vendar sta v nasprotju s to odločitvijo voditelja SLS Fran Kulovec in Miha Krek skušala 5. aprila 1941, torej dan pred napadom na Jugoslavijo, preko slovaškega posredništva v Beogradu pri nemških oblasteh v Berlinu doseči, da bi bila ustanovljena skupna slovensko-hrvaška država ali pa samostojna slovenska država pod nemško zaščito.¹⁰ Razlog za tako korenito spremembo stališča je bilo razkritje nemških načrtov v zvezi z Jugoslavijo, ki so predvidevali ustanovitev hrvaške države. Pri Kulovcu pa je bil prisoten tudi močan dvom, da bo Jugoslavijo še kdaj mogoče obnoviti. V novih razmerah se je najboljši položaj obetal Hrvatom (predvidena ustanovitev samostojne države), zato se je celotno pobuda usmerila k podobni rešitvi tudi za Slovence, tako da je za tedanji vrh katoliške politike hrvaški primer predstavljal vzor. V skladu s to usmeritvijo je skušal v Ljubljani ban Dravske banovine Marko Natlačen prodreti z idejo samostojne slovenske države pod nemško zaščito, a je bil v svojih poskusih neuspešen, ker na nemški strani ni bilo nikakršnega posluha za to pobudo. Kasnejše Natlačnovo delovanje (naslonitev na Italijane in poskus združitve slovenskega ozemlja pod Italijo, ustanovitev konzulte in njen obisk v Rimu pri papežu in Mussoliniju, ponoven poskus navezave stikov s Hitlerjem) je pomenilo nadaljevanje s strani Kulovca in Kreka začete pobude, ki je izvirala iz prepričanja o dolgotrajnosti prevlade sil osi ter prepričanja, da v takih razmerah obnovitev Jugoslavije ni verjetna. S poskusi pridobiti si podporo na osni strani je Natlačen prenehal šele po obisku v Rimu junija 1941 in še to ne zato, ker bi menil, da je ta politika zgrešena, temveč, ker na drugi strani ni bilo nobenega pozitivnega odgovora. Usoda Slovenije je bila zapečateni že pred napadom na Jugoslavijo, ko je Hitler v pripravah na njeno okupacijo posebej poudaril, da Slovenci (in Srbi) nikoli niso bili nemški prijatelji, tako da je bilo Kulovčevo in Natlačnovo delovanje že vnaprej obsojeno na neuspeh. Problematično delovanje SLS, ki je bilo tudi v nasprotju s tedanjo usmeritvijo jugoslovanske vlade in njene pokroviteljice Velike Britanije zato odpira celo vrsto (moralno-etičnih, formalno-pravnih, političnih itd.) vprašanj, ki jih lahko strnemo v ugotovitev, da je šlo za politično usmeritev, ki je bila v nasprotju z dolgoročnimi slovenskimi interesi in jo je kot tako ocenila večina političnih dejavnikov. Glavno breme zgrešene politične usmeritve Slovenske ljudske stranke v kritičnih aprilskih dneh, katere pobudnik je bil Kulovec, je tako po spletu okoliščin padlo na Natlačena, kateremu je sicer uspelo v domačih razmerah zadržati vodilni položaj v stranki, a je bil v očeh Britancev moralno-politično diskreditiran.

9 Vodopivec, *Slovenska zgodovina*, str. 237.

10 ADAP, str. 383 in *Slovenski zbornik 2007*, str. 348–349.

Po napadu nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo je postalo prepričanje v zmago zavezniških sil vsesplošno. Kljub temu zaupanje v obnovo Jugoslavije v katoliškem taboru tudi zaradi obstoja NDH in obračunavanja ustaškega režima s Srbi še vedno ni prevladalo. Tedanja vodilna osebnost katoliškega tabora v domovini Natlačen se je tako sprva celo bolj nagibal k samostojni slovenski državi, a se ni povsem jasno opredelil do septembra 1941, ko se je odločil za Jugoslavijo, katere federalni del naj bo Zedinjena Slovenija. Takrat je prišlo do pogovorov in do oblikovanja narodnopolitičnega programa v dogovoru med Natlačenom, vodjem SLS v domovini, in Kramarjem, voditeljem slovenskih liberalcev, ki je predvideval: »1) Obnovljeno in razširjeno Kraljevino Jugoslavijo 2) Samostojen in ravnopraven sestavni del Jugoslavije bodi svobodna Slovenija z vsem njej na podlagi narodnostnega načela pripadajočim gospodarskim in prometno zaokroženim ozemljem 3) Notranja ureditev obnovljene Jugoslavije se mora izvršiti v soglasju vseh njenih sestavnih delov na podlagi enakosti pravic in dolžnosti na federativni podlagi.«¹¹ Pri Natlačenu je šlo glede poudarjanja federativnega načela bolj ali manj za nadaljevanje predvojne usmeritve, čeprav je Kramarju popustil v toliko, da je bila na prvem mestu omenjena Jugoslavija, medtem ko je sprejetje federativnega načela za liberalce predstavljalo veliko prelomnico, posebej če se ozremo na njihova predvojna stališča glede nacionalnega vprašanja in notranje državne ureditve (unitarizem in centralizem). Sicer pa je postal narodnopolitični program slovenske protirevolucije odslej stalnica in ga zasledimo v vseh nadaljnjih političnih izjavah. Tako je ta program 23. novembra 1941 na londonskem radiu (od tu poimenovanje »londonske točke«) predstavil Alojzij Kuhar. Enako stališče je razvidno spomladi 1942 v programu Slovenske zaveze in nato v narodni izjavi iz jeseni 1944, ki jo je izdal Narodni odbor za Slovenijo. Končno pa se pojavlja še v zadnjem domačem ilegalnem dejanju slovenske protirevolucije, to je na »zgodovinski seji prvega slovenskega parlamenta« na Taboru 3. maja 1945.¹²

IV.

Uresničitev nacionalnih ciljev je spričo na znani medvojni razplet pripadla slovenske-mu osvobodilnemu gibanju. Tako so na podlagi pravice narodov do samoodločbe sprejeti avnojski odloki o federalni ureditvi nove jugoslovanske države pomenili pomemben odmik od Karadjordjevičeve predvojne Jugoslavije in korak k formalno pravni vzpostavitvi slovenske državnosti. V državnopravnem pogledu so Slovenci v novi jugoslovanski skupnosti pridobili nekatere pomembne attribute državnosti, pa tudi pomen in vpliv Slovenije in Slovencev je bil novi državi večji kot pa v predvojni monarhiji. Kljub temu, da novejše raziskave izpod peresa Jurija Perovška, Ervina Dolenca, Jureta Gašpariča, Žarka Lazarevića, Mirka Stiplovška, Andreja Rahtena in ostalih prepričljivo kažejo, da položaj slovenskega prebivalstva v Jugoslaviji med obema vojnama niti ni bilo tako slab oz. celo da je le-to doživelo znaten razvoj v vseh pogledih, pa ostaja dejstvo, da si po aprilski katastrofi leta 1941 prav nihče s strani slovenskih političnih subjektov ni želel preproste obnovitve predvojnih razmer. Pred vojno je sicer uspelo SLS pod Koroščevim vodstvom z njegovo oportunistično politiko, kot se je načelnik katoliške stranke sam izrazil, v drugi polovici tridesetih let izposlovati določene ugodnosti. Te so izvirale iz specifičnih razmerij v jugoslovanski državi, kjer je imela SLS položaj jezička na tehtnici, toda po sporazumu med Cvetkovićem in Mačkom je ta vloga ugasnila in v Sloveniji naj bi se po besedah Natlačna počutili kot peto kolo. Tudi prizadevanja za ustanovitev banovine Slovenije so bila, kljub javnem zavzemanju zanj, v tedanjih okoliščinah skrajno vprašljiva, česar se je bolj ali

¹¹ Vodušek-Starič, *Dosje »Mačkovšek«*, str. 140.

¹² Godeša, *Slovenci in jugoslovanska skupnost*, str. 71–83.

manj zavedalo tudi vodstvo SLS, tako je ostal pred vojno temeljni cilj o formalno-pravni avtonomiji neuresničen.

Lahko rečemo, da so z drugo svetovno vojno Slovenci postali v nacionalnem pogledu bolj zreli in to obdobje predstavlja pomembno prelomnico v nacionalnem pogledu predvsem z vzpostavitvijo lastne državnosti, sicer v okviru federativno urejene jugoslovanske države. Z opredelitvijo slovenskih liberalcev (in tudi socialistov) za federativno ureditev jeseni 1941 na slovenskem političnem prizorišču pa tudi ni bilo več politične skupine, ki bi zagovarjala unitarizem in centralizem.

Razčlemba v naslovu zastavljene tematike kaže, da je bilo med političnimi dejavniki sicer odprtih več različnih opcij glede rešitve slovenskega državnopravnega okvira, med katerimi ni bila izključena niti misel na slovensko državo. Pri tem je potrebno dodati, da je šlo le izjemoma za zamisli, ki so bile *conditio sine qua non* njihovega trenutnega političnega delovanja, prevladovalo je namreč razmišljanje o samostojni slovenski državi kot zasilni možnosti rešitve slovenskega vprašanja, če Jugoslavije ne bi bilo mogoče obnoviti. Poudariti je potrebno, da je ne le mednarodnopolitični okvir med in po drugi svetovni vojni, ki ni bil naklonjen pobudam kot je ustanovitev samostojne slovenske države, temveč tudi zelo skromno zaupanje v zmožnost obstoja in preživetja samostojne slovenske države pri večini odločujočih slovenskih političnih dejavnikov vplivala na to, da samostojna slovenska država po drugi svetovni vojni ni mogla biti uresničena.

Okupacija je v očeh mnogih Slovencev sicer odprla možnosti za nov razmislek, toda dejansko je bilo državni okvir kljub začasni okupaciji v očeh držav protihitlerjevske koalicije dokaj trdno podan, zato pa se je odprlo možnosti uresničitve Zedinjene Slovenije, torej vprašanje meja. Pa tudi tu so bili mnogi preveč optimistični glede lahkote, s katero naj bi se to vprašanje rešilo, ker so premalo upoštevali širši mednarodni kontekst. Dejansko gledano je bilo najbolj odprto zgolj vprašanje notranje ureditve jugoslovanske države, zato lahko rečemo, da je bilo sprejetje federativne ureditve z nekateri atributi državnosti v bistvu največ, kar se je dalo doseči na formalno-pravni ravni v danem okviru mednarodnih in domačih okoliščin.

Povzetek

BOJAN GODEŠA

**DRUGA SVETOVNA VOJNA – PRELOMNICA V SLOVENSKI NARODNI
IN DRŽAVOTVORNI EMANCIPACIJI**

Večkrat se je pokazalo, da so možnosti korenitejših sprememb meja in državnih okvirov izvedljive le ob večjih mednarodnih prelomnicah. V tem kontekstu so bili prebivalci Slovenije v prejšnjem stoletju postavljeni pred izbiro, kako se opredeliti kar trikrat, in sicer ob koncu prve svetovne vojne leta 1918, v času druge svetovne vojne med letoma 1941 in 1945 ter po padcu berlinskega zidu v letih 1989/1991. Ob mnogih skupnih značilnostih pa je bil razvoj ob vsaki od naštetih prelomnic seveda specifičen. Druga svetovna vojna je bila totalna vojna, ki je imela dotlej neslutene razsežnosti tako po geografski globalni razširjenosti kot tudi po uporabi najsodobnejših tehnoloških sredstev, pa tudi po nasilju in številu smrtnih žrtev, zlasti med civilnim prebivalstvom.

V obeh sovražnih taborih na Slovenskem so se pojavljale najrazličnejše dileme, povezane z vprašanjem bodočega državnopravnega položaja Slovenije in sprejetje jugoslovanskega državnega okvira zaradi različnih vzrokov ni bilo povsem samoumevno. Pot do odločitve za jugoslovanski državni okvir je bila v obeh taborih samosvoja. Spričo znanege medvojnega razpleta je uresničitev nacionalnih ciljev pripadla slovenskemu osvobo-

dilnem gibanju pod vodstvom KPS. Tako so na podlagi pravice do samoodločbe sprejeti avnojski odloki o federalni ureditvi jugoslovanske države, kjer so Slovenci pridobili nekatere pomembne attribute državnosti, pomenili pomemben prelom s Karađorđevićevo predvojno Jugoslavijo. Ob priključitvi Primorske k matici se je tudi pomen in vloga Slovenije v novi državni skupnosti v primerjavi s položajem v predvojni monarhiji povečala, tako da so s spremembami med drugo svetovno vojno Slovenci postali v nacionalnem in državotvornem pogledu bolj emancipirani.

Viri in literatura

Objavljeni viri

Akten zur deutschen auswärtigen politik 1918-1945. Die Kriegsjahre (ADAP), Tom (prvi poltom februar-april 1941). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1969.
Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji (DLRS), zv. 1–7. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1962–1989.
 Vodušek-Starič, Jera, »*Dosje*« *Mačkovšek*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1994.

Monografije

Čulinović, Ferdo, *Okupatorska podjela Jugoslavije*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1970.
 Godeša, Bojan, *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
 Pleterski, Janko, *Narodi, Jugoslavija, revolucija*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1986.
Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjene Slovenije do mednarodnega priznanja republike Slovenije 1848-1992, (Prva knjiga). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino-Mladinska knjiga, 2005.
Slovenski zbornik 2007. Narodnoosvobodilni boj v slovenskem narodovem spominu. Ljubljana: 2007.
 Vodopivec, Peter, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2006.

Razprave

Godeša, Bojan, Slovenci in jugoslovanska skupnost v letih 1941 do 1945. *Slovenci in Makedonci v Jugoslaviji*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Skopje: Institut za nacionalna istorija, 1999.
 Pleterski, Janko, Temelji jugoslovanske federacije. *Osvoboditev Slovenije 1945*. Ljubljana: Založba Borec, 1977.